

nému rozvoji marxistické sociologie v Československu, patří Hrzalova a Netopilikova kniha.

Karel Rychtařík

V. I. Tolstych: Obraz žizni. Ponjatije, realnosť, problemy (Způsob života. Pojem, realita, problémy)

Moskva, Izdatelstvo političeskoj literatury 1973. 184 s.

Stále se prohlubující zájem o problematiku životního způsobu a jeho perspektivního vývoje v socialistické společnosti je charakteristickým znakem soudobých sociálně vědních disciplín rozvíjených v zemích socialistického tábora. Tento trend je motivován snahami o zodpovězení otázek týkajících se charakteru a možnosti vývoje forem společenského života v jeho komplexnosti v soudobé společnosti. Životní způsob je pak tou kategorií, která dává možnosti postžení všech těchto stránek v jejich vzájemné podmíněnosti, zahrnuje souhrn životních obsahů a forem a spojuje v sobě obecné s jedinečným. Cílem zkoumání životního způsobu je poznání současného stavu a perspektiv životní činnosti lidí v rozvinuté socialistické společnosti a možnosti jejich řízení v zájmu plynulého a harmonického rozvoje této společnosti.

Toto zaměření se promítá ve většině vědeckých prací zabývajících se životním způsobem v socialistických zemích, zejména v SSSR. Jejich společným východiskem je velmi komplexní pojetí životního způsobu, zahrnujícího všechny stránky života a činnosti lidí. Jednotliví autoři pak ve svých studiích kladou různý důraz na filozofické, sociologické, ekonomické nebo jiné aspekty. Významným příspěvkem k marxistické obecně teoretické a metodologické analýze, velmi potřebné pro zkoumání životního způsobu jako konkrétního problému socialistické společnosti, je kniha V. I. Tolstycha *Způsob života. Pojem, realita, problémy*, vydaná loňského roku v Nakladatelství politické literatury v Moskvě. Je rozdělena do tří kapitol. První obsahuje formulaci obecných principů a zákonitostí, další dvě pak rozpracování pro dva soudobé společenské řády – kapitalistický a socialistický. U každého systému se autor zabývá nejen jeho obecnou charakteristikou, ale též hlavními problémovými oblastmi, které v něm v současnosti vystupují do popředí.

V předmluvě vyjadřuje V. I. Tolstych přesvědčení, že existuje jedno – filozofické – určení kategorie „životní způsob“, které lze použít ve speciálních výzkumech, ovšem pod různým zorným úhlem a v různém stupni obecnosti, ale za předpokladu dodržení rodové podstaty zkoumaného jevu. Jde mu o „pokus určit sociálně filozofický smysl a obsah pojmu životního způsobu, ukázat v něm obsažené poznávací možnosti z pozice marxisticko-leninské metodologie“ (s. 9). Rozlišuje dvojí základní pohled na problematiku životního způsobu: 1. historický, při němž formo-

vání, rozvoj a změny životního způsobu lidí vystupují jako proces změn ve formách lidských činností, v jehož průběhu vzniká nová struktura vztahů a hodnot podmiňujících vznik nových forem sdružování a chování lidí; 2. systémový, při němž se životní způsob nahlíží jako neoddtělitelný prvek fungování a rozvoje daného společenského systému na úrovni skupinového a individuálního života lidí; tento přístup umožňuje odhalit složitou dialektiku vzájemného vztahu obecného, zvláštního a jedinečného ve společenské činnosti lidí v daném sociálním organizmu.

Druhý přístup je uplatňován v první kapitole, nazvané *Způsob života jako sociálně filozofický pojem*. Autor v ní vychází z rozboru podmínek ovlivňujících životní způsob lidí, mezi nimiž tou nejzákladnější je – ve shodě s marxisticko-leninskou teorií – historicky určitý způsob výroby. Charakteristika životního způsobu podle společensko-ekonomické formace je výchozím bodem pro pojeť zvláštních znaků a projevů lidské činnosti v té nebo jiné společnosti a pro pochopení tendencí ve formování a rozvoji způsobu života. Má-li být problematika životního způsobu racionálně uchopena, je nutno odhalit jeho závislosti na objektivních podmínkách lidské činnosti.

V. I. Tolstych rozlišuje tři kategorie podmínek formujících všechny stránky životního způsobu lidí: sociálně ekonomické podmínky a faktory, kulturní prostředí a přírodní faktory. Působení těchto jednotlivých kategorií a proporce mezi nimi se různě projevují v různých konkrétně historických prostředích.

Životní způsob definuje autor takto: „... životní způsob je možné určit jako ustálené, pro historicky konkrétní sociální vztahy typické formy individuální a skupinové životní činnosti lidí, které charakterizují zvláštnosti jejich sdružování, chování a způsob myšlení v oblastech práce, společensko-politické činnosti, všedního života (byta') a volného času“ (s. 27). Zdůrazňuje, že v tomto pojetí je životní způsob nejširší, všeobecnou kategorií, ve vztahu k níž pak takové pojmy jako styl života, životní úroveň a jiné představují konkrétní a různé „řezy“ tohoto složitější jevu. Životní způsob jako sociálně filozofický pojem zahrnuje způsoby, formy a typy projevu společenského na úrovni individuálního, na úrovni osobního chování a existence člověka. Pochopení této dialektiky ve vztahu ke konkrétnímu životnímu způsobu představuje nevyhnutelnou metodologickou podmínku jeho vědeckého zkoumání.

V druhé kapitole, nazvané *Životní způsob v kapitalistické společnosti*, podává V. I. Tolstych charakteristiku hlavních rysů, tendencí a problémů buržoazního způsobu života, kritiku jeho výkladu západními ideology, zejména pak filozofy a sociology. Používá názorů buržoazních teoretiků jako východiska pro vlastní kritiku současného buržoazního životního způsobu a zároveň na nich dokumentuje

nedostatky a omyly apoletu i kritikú kapitalistické spoločnosti.

Zabýva se zde také vlivem průmyslové výroby na přeměny v životě, jednání a myšlení lidí. Rozebírá problém nové vznikajících potřeb, rozšiřování okruhu zájmů a činnosti lidí a tendenci k univerzálnosti ve všech oblastech lidského života, která je podle něho novým typickým rysem vznikajícího způsobu života. Zvláštní pozornost věnuje individualismu jako rysu velmi příznačnému pro kapitalismus. Na dialektickém rozporu těchto dvou rysů, vyvěrajících z kapitalistického způsobu výroby, ukazuje střetání zájmů kapitalisty a dělníka.

V bezprostřední návaznosti pak analyzuje problematiku odcizení. V buržoazní společnosti se člověk odcizuje sám sobě nejen ve sféře práce, ale také v oblasti volného času a ve sféře spotřeby. Tento problém označuje V. I. Tolstých za jeden z nejzávažnějších rysů životního způsobu kapitalistické společnosti. Je také častým předmětem kritiky buržoazních ideologů samých. Odcizený způsob života, tj. existence ohraničená dvojnásobně „věcnými“ — zbožně peněžními — vztahy individua k okolnímu světu a uzavřená v uspokojování potřeb bez vztahu k rozvoji vlastní individuality, je výsledkem buržoazní koncepce bohatství života a člověka. Celý systém závislosti v každodenním životě, chování a hodnotových orientací individuí je plně organizačně namířené k tomu, aby podřídil jejich „sociální chování“ přesně určenému komplexu vnějších normativních vzorů, pravidel a potřeb.

Typické rysy kapitalistického způsobu života, které jsou výrazem v této společnosti vládnoucích ekonomických, sociálních a kulturních podmínek a vztahů, jsou v práci shrnuty takto: „Je to *individualismus* jako důsledek ‚odcizeného‘ charakteru činnosti a vlády soukromého vlastnictví; nejčastěji čistě *spotřebitelský způsob* individuálního uspokojování ryze lidských potřeb (duchovních, mravních, estetických atp.) jako výraz stále silícího protikladu mezi materiální a duchovní sférou života lidí; *protispoločenské formy chování* jako projev antagonismu mezi vnějšími, oficiálně přijatými normami nebo tradicemi, obyčejí a pořádky společenského života a individuálními cíli, sklony a touhami lidí; *dehumanizace* (‚odlidštění‘) hodnotových orientací a motivů činnosti lidí jako praktické svědectví a potvrzení ohraničenosti sociálního ideálu buržoazie, podle něhož modus a smysl lidského života se měří úrovní člověkem dosaženého materiálního ‚blahobytu‘ atd. Hlavním ukazatelem sociální podstaty buržoazního způsobu života je *nedostatek reálných podmínek pro všestranný rozvoj osobnosti*, a proto se i projev tvůrčích sil a schopností člověka zdá buď nemožným, nebo dostává zruďný výraz“ (s. 64).

Kritiku buržoazního pojetí životního způsobu podává autor na příkladech koncepcí E. Fromma, R. Arona, A. Touraina, E. Künga, D. Bella a T. W. Adorna. Ostře kritizuje

rozšířené iluze o úloze vědeckotechnické revoluce při zvyšování kvality způsobu života lidí, aniž by se změnily základy kapitalistického společenského systému. Přivrženci technokratické formy „sociálního optimismu“ spojují naděje na společenský pokrok s rozvojem vědy a techniky, které jsou prý schopny řešit nejen sociální, ale i antropologické, morální a duchovní problémy, a to v rámci existujícího společenského uspořádání. Zlepšení daného stavu vidí například v rozvoji kultury a jejích funkcí, ve vytvoření jakéhosi „humanistického industrialismu“ (E. Fromm), v překonání „iracionálnosti struktury buržoazní společnosti“ (T. W. Adorno) a podobně.

Zvláštní pozornost věnuje V. I. Tolstých koncepcím tzv. „kvality života“. Tento termín, pocházející od Galbraitha, má mnoho demagogických aspektů, využívaných současnými buržoazními ideology k odvrácení pozornosti od rozporů této společnosti; má lidi přimět k víře v možnosti „nové technické civilizace“; místo dřívějších ideálů štěstí a bohatství se lidem předkládá jako nová hodnota duchovní stránka života. Ve skutečnosti je snaha zlepšovat „kvalitu života“ jen ideologickým heslem bez praktického obsahu. Ani levicově radikální pojetí problému nevybočuje z hranic kapitalistických forem společenských vztahů a buržoazní demokracie.

Poslední oblastí ovlivňující formování způsobu života, kterou se autor zabývá, je problematika tzv. masové kultury. Z teoretiků, kteří pohlížejí optimisticky na její rozvoj, vybírá R. Hoggarta a Ch. A. Reicha. Kritizuje utopické projekty změn v životním způsobu prostřednictvím „revoluce vědomí“, cestou přeměny „společnosti spotřeby“ na „společnost kultury“. Kultura prý hraje rozhodující roli v postupné přeměně individuálního života, jež je předpokladem změny celého společenského systému. Jako protiklad k buržoaznímu pojetí společenských funkcí kultury a její role ve společenském vývoji staví Tolstých Leninovo pojetí kulturní revoluce, která nemůže být uskutečněna za předpokladu zachování politického a sociálně ekonomického základu kapitalistické společnosti.

Poslední kapitola, nazvaná *Socialistický způsob života*, je věnována obecné charakteristice způsobu života, jeho novým formám za socialismu a rozdílu mezi socialistickým a kapitalistickým životním způsobem.

Hlavním nositelem nových forem společenského života, jehož prvky se tvoří již v rámci kapitalistické společenskoeconomické formace, je dělnická třída. Socialistické formy společenského života se pak plně rozvíjejí v podmínkách budování socialistické společnosti. „Snaha proletariátu dosáhnout plně, neomezené vlastní činnosti bude znamenat vytvoření takového způsobu života, který by odpovídal univerzálnímu charakteru proletariátem přisvojených výrobních sil a odtud vyplývajícímu univerzálnímu charakteru jeho vlastního rozvoje“ (s. 112).

Vznik a rozvoj komunistických forem sdružování lidí a jejich činností je dlouhotrvající a rozporuplný historický proces. V. I. Tolstých zdůrazňuje, že již na jeho socialistickém stupni vznikají podmínky pro objevení nového, vyššího společenského svazku mezi lidmi – socialistického kolektivismu. Kolektivistický způsob života je pak charakterizován zvláštní novou kvalitou – uvědomělostí.

Jako prvotní podmínka pro formování socialistického, tedy i komunistického, způsobu života se v knize uvádí osvobození práce, její přeměna v prostředek rozšíření a obohacení celého života pracujících. Za socialismu se mění nejen sama práce, ale též vztah lidí k práci, k jejich účasti v pracovním procesu. Práce se postupně mění v prvotní životní potřebu člověka. Předpokladem vytváření nového poměru k práci je rozvoj schopností člověka k práci a stupeň uspokojení člověka charakterem vykonávané práce. V tomto směru příznivě působí také změny v „dynamice společenského času“, tj. zkracování pracovního a rozšiřování volného času. Pro socialismus je charakteristické spojení tohoto procesu s humanistickými cíli společnosti, jejichž jádrem je směřování k všestrannému rozvoji člověka.

Významným rysem formování socialistického způsobu života jsou změny v charakteru spotřeby. Ta ziráčí svoji věcnou formu výrazu bohatství lidského života; dochází k přeměně rozšiřujícího se materiálního bohatství v prostředek rozvoje individua a odhalení jeho tvůrčích potencií, jeho individuality.

V odděle *Životní úroveň a problém potřeb* poukazuje autor na složitost vztahu životního způsobu a životní úrovně. Vysoký stupeň životní úrovně ještě sám o sobě neznamená vysoký stupeň rozvoje životního způsobu. Smyslem růstu životní úrovně v podmínkách socialismu je, že zkvalitňuje a současně komplikuje formy vztahu individua k okolnímu světu, zvyšuje roli subjektivního faktoru v organizaci společenského a individuálního života. Zvýšení průměrné životní úrovně pracujících aktualizuje otázku o kvalitativních změnách ve sféře lidských potřeb, které tvoří základní článek harmonizace vztahů mezi životní úrovní a životním způsobem. Autor vymezuje základní principy, z nichž vychází socialistická politika zvyšování životní úrovně pracujících. Jsou to: 1. prioritá kolektivních potřeb před individuálními jako nutná podmínka skutečně socialistických forem lidských vztahů a stimulování společensky aktivní osobnosti; 2. vytvoření takového systému potřeb a modelu spotřeby, které odpovídají principům sociální rovnosti a předcházejí možnostem vytvoření samodělných potřeb; 3. stálý růst a zvyšování potřeb, jejich zu-

šlechťování s cílem rozvinutí tvůrčích sil a schopností člověka, všestranného rozvoje osobnosti. Rozsáhlejší pasáž je v knize věnována sociologickému rozboru socialistických forem vztahů mezi individuálními a kolektivními a mezi materiálními a duchovními potřebami.

Tolstých dále rozebírá změny v životním způsobu za socialismu probíhající v souvislosti s procesem vědeckotechnické revoluce. Souvislosti spatřuje zejména v těchto oblastech: 1. v procesu industrializace práce a života, 2. v intenzivně probíhajícím procesu internacionalizace způsobu života, 3. v rozvoji urbanizace a 4. v masové rozšíření kultury a prostředků masové komunikace. Vědeckotechnický pokrok je doprovázen stíráním hranic mezi různými sociálními skupinami, odstraněním kdysi stroze regionálních a lokálních svazků, a překonáním existujících rozdílů mezi městem a vesnicí, rozvojem vzájemných vztahů mezi národy a národnostmi, což je výrazným formujícím prvkem zejména ve vícenárodnostním státě, jako je Sovětský svaz.

Velkou pozornost věnuje autor dalšímu rysu socialistického způsobu života, tj. sociálně politické aktivitě lidí, neboť, jak zdůrazňuje, účast ve společenském životě má vliv na vzájemný vztah sociálního a individuálního a má hluboký mravní smysl. Dále hodnotí a charakterizuje funkce kultury v socialistické společnosti, prolínající všechny oblasti lidského života. Chápe kulturu jako specifický lidský vztah individua k přírodě, společnosti i k sobě samému a varuje před jakýmkoli zužováním tohoto pojetí.

V této souvislosti je rozebrána také problematika vzdělání, které autor považuje nejen za prostředek získávání znalostí, ale též za „mohutný faktor formování a změn vztahu člověka k rychle se měnícímu okolnímu prostředí – sociálnímu, kulturnímu a přírodnímu“ (s. 172).

Závěr knihy obsahuje shrnutí teoreticko-metodologických principů zkoumání životního způsobu, jak vyplývají z autorova přístupu k problematice i z praxe sociálně vědních výzkumů.

Práce V. I. Tolstých dále rozšiřuje a prohlubuje poznání této významné problematiky. Autor vychází z reality sovětské společnosti a z kolektivistických forem života v ní již dosažených. Odpovídá to jím samým zdůrazňovanému postulátu o nutnosti zkoumat životní způsob v závislosti na konkrétně historických podmínkách. Zvyšuje se tím gnozeologická závažnost získaných výsledků a jejich možného využití v našich podmínkách.

Věra Kuchařová